

SALGIN HASTALIK VE İKTİDAR

Dr. Ferda Keskin

Doçent, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Felsefe ve Toplumsal Düşünce Yüksek Lisans Programı

Özet

Bu yazıda salgın hastalık fenomeni ile politik iktidar arasındaki ilişki Michel Foucault'nun yapmış olduğu iktidar analizinden hareketle tartışılmakta ve bu tartışma COVID-19 salgını dolayısıyla devreye sokulan önlemler veya çözüm girişimleri ile eleştirel bir açıdan ilişkilendirilmektedir. Sonuç olarak, salgın hastalıkların sadece tıbbi bir sorun olmadığı, çok daha geniş bir toplumsal, politik, ekonomik çerçevede içinde ele alınmaları gerektiği savunulmaktadır.

Salgın hastalık yapısı gereği sadece hastanın tedavisiyle çözümlenebilecek bir sorun olmadığı ve hastalığın toplumsal ilişkiler yoluyla yayılmasının önüne geçmeyi gerektirdiği için belki de tıp ile politik iktidar ilişkisinin tarihsel olarak en görünür olduğu fenomenlerden biridir. Tam bu yüzden, Açık Radyo'da 9 Nisan 2020 tarihli Metropolitika Programına katıldığımda söz konusu ilişkinin tarihi ile Batı kültürüne yansımış biçimlerinden örnekler vermiştim.

Bu örneklerden ilki, Antik Yunan mitolojisinin en önemli figürlerinden biri olan Oidipus'un hikayesinin Sophokles tarafından *Oidipus Tyrannos* başlığı altında anlatılan tragedyasıydı. Bilindiği üzere söz konusu oyunun açılışında öldürücü bir salgın hastalığın musallat olduğu Thebai'nin halkı bir çözüm bulması için şehrin tiranı ve dolayısıyla hükümler olan Oidipus'a gelir. Oidipus'un sözleriyle "kent her yanından buhur dumanları, matem havaları, inilti" yükselmektedir ve Oidipus'a "yurdumun hükümdarı" diye seslenen halkın temsilcisi rahip, daha önce tanrıların yardımına ihtiyaç duymadan Thebai'yi kurtarmış olan, insanların birincisi Oidipus'tan yine aynı şeyi beklediklerini söyler. Oyunun devamı ise salgın hastalığın nedeni olan ve Antik Yunancada *miasma* olarak adlandırılan kent üzerindeki lekenin hükümler tarafından tespit edilip lekenin müsebbibi olan kişinin sürgüne gönderilmesinin hikayesidir. Yani Oidipus'un lekenin aslında kendisi olduğunu ve kendini kör edip sürgüne göndermesinin hikâyesi. Çok iyi bilinen ve üzerine binlerce sayfa yazılmış bu tragedya, bir bakıma salgın hastalığın

nedeninin bulunması ve bulunan nedensel ilişkiden hareketle, tıbbi değil politik çözümü *hükümranın* üstlenmesini anlatır.¹⁷⁹

Batının tarihinde iktidarın salgın hastalık ve dolayısıyla tıp pratikleri ile kurduğu ilişki kuşkusuz kilise ve/veya devlet üzerinden dolaymlanarak çok farklı biçimler almıştır. İktidar kavramının farklı boyutlarıyla felsefe ve insan bilimlerindeki kullanımına dair yakın tarihin en önemli analizlerine imza atan Michel Foucault'nun bu farklı biçimlere dair söyledikleri ise günümüzde COVID-19 salgınına verilen küresel cevabın farklı veçhelerini anlamak için çok önemli bir çerçeve sunar. Foucault'nun iktidar analizleri 1970'li yıllarından başlarından itibaren Collège de France'ta verdiği derslerle başlamış, ardından *Gözetleme ve Cezalandırma* (1975) ile *Bilme İstenci* (1976) kitaplarında geliştirilmiş olsa da en geniş çerçevesini *Güvenlik, Toprak, Nüfus* başlığı altında yayımlanan 1977-1978 Collège de France derslerinde bulmuştur. Bu derslerde Foucault daha önce yaptığı analizlerin bir adım ötesine geçerek Batı'nın tarihinde ortaya çıkmış üç iktidar modelini birbirinden ayırır: Hükümrancılık, disiplinci iktidar ve yönetimsellik. İlginç bir biçimde, bu üç modelin nasıl işlediğini göstermek için Foucault'nun verdiği üç örnekten biri, diğer ikisi şehirleşme ile tahıl ürünlerindeki azlık olmak üzere, salgın hastalıktır.

Salgın hastalık örneğine geçmeden önce bu üç ayrı iktidar modelin kabaca tarif etmek gerekirse, hükümrancılık farklı iktidar odakları arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmak üzere sözleşme mekanizmaları tahayyül eden; “feodal bir toprakta doğmuş ve kabaca bir yasa -yazılı ve sözlü yasalar- topluma denk gelen” bir iktidar modelidir. Bu modelde yasalar özgürlüğü neyin yapılmayacağını söyleyerek, yani yasaklayarak sınırlandırır ve devlet kurumunu şekillendiren ilke adalettir.¹⁸⁰

İkinci model olan disiplinci iktidar ise Foucault'nun *Gözetleme ve Cezalandırma* kitabıyla birlikte incelemeye başladığı modeldir. Aslında disiplin Foucault'nun *Bilme İstenci*'nde “biyoiktidar” adını vereceği ve insanın biyolojik varlığını üzerinde işleyen yepyeni bir iktidar kipinin aldığı ilk biçimdir. Hükümrancılık modeli gibi disiplinci iktidar da özgürlükleri sınırlandırarak işler, ama onun tam tersine bu sınırlandırmayı neyin yapılmayacağını söyleyerek veya yasaklayarak değil, neyin yapılacağını söyleyerek, yani buyurarak yapar. İnsan bedenindeki emek gücünü kapitalizmin ihtiyaçlarına uygun olarak buyurduğu “talim ve terbiye” pratikleriyle çoğaltan ve şekillendiren disiplinci model için mekân temel bir önem taşır. Böylece bedenin disipline edilmesine yönelik *pratiklere* denk düşen *kurumlar* ile onların mekânsal düzenlemeleri birincil bir önem kazanır. Bu anlamda Foucault'nun söz konusu iktidarın analizini yapmak için hapisaneyi seçmesi ve kurumlar silsilesi içinde askeri kışlaya kadar geri gitmesi de tesadüf değildir. Ama disiplin mekanizmalarının tek işlevi elbette bu tür kurumlarda gerçekleşen pratikler değildir. Zira disiplin, salgın hastalık gibi kriz durumlarında mekânsal düzenleme yoluyla bedeni buyruk altına almak, yalıtım ve tedavi etmek için

¹⁷⁹ Sophokles, *Kral Oidipus*.

¹⁸⁰ M. Foucault (2013), s. 99. Aşağıda 20176 tarihli “Hükümrancılıktan Yönetimselliğe Türkiye’de Neoliberalizm” başlıklı yazımızdan bazı pasajlar değiştirilmeden aktarılmıştır.

de önemli imkanlar sunar. Dolayısıyla, bu iktidar kipinin salgın hastalık karşısında mekân üzerinden aldığı önlemlere dair örnekleri Foucault ilk olarak, aşağıda geri döneceğimiz, *Gözetleme ve Cezalandırma* kitabında işlemiştir.

Foucault yaptığı analizdeki üçüncü iktidar modelini ise ‘yönetimsellik’ olarak adlandırır. Bu analize göre yönetimsellik temel hedefi veya nesnesi nüfus, kullandığı bilgi biçimi ekonomi-politik ve temel teknik aracı da güvenlik düzenekleri olan bir modeldir. Bu modelde disiplinci modelin yoğunlaştırıcı, gözetlemek üzere mekânı sınırlandırıcı ve merkezileştirici eğiliminin tersine, Foucault’nun ‘dispozitif’ adını verdiği güvenlik düzenekleri sürekli bir genişleme eğilimi gösterirler. Güvenlik, yasanın yasaklaması veya disiplinin buyurmasından farklı olarak, insanları *yapmaya bırakan* bir iktidar tekniği uygular. Yönetimsellik modeli, yönetimin uygulama alanını insanlar veya edimlerden ziyade şeyler olarak görür; ama bu şeyleri de insanların hem mekanla hem toprakla hem de ekonomik mübadele ile olan ilişkilerinin toplamı içinde düşünür. Burada “şeyler” ile kastedilen sadece cansız nesnelere değildir. Söz konusu olan, insanları ve hükümlerlik modeli için çok önemli olan toprağı da kapsayan, çok farklı unsurlar arasında kurulan bir ilişkiler bütünüdür.

Dolayısıyla, yönetimsellik modeli için amaç, mevcut gerçekliği bu şekilde görebilmek ve yönetimi de fiili gerçeklikler düzeyinde ele almaktır: Başka bir deyişle, gerçekliğin kendisine bakmak, onu kayıt altına almak, ölçülebilir bir şey haline getirmek suretiyle, yani istatistik tekniğini kullanarak o gerçeklik içerisinde neyin hangi aralıklarla gerçekleşme ihtimali taşıdığını görmek, olabilecekleri önceden engelleyecek önlemleri almak veya olması istenen şeylerin olabilmesi için teşvikte bulunmak.

Size demin sunduğum haliyle güvenlik düzeneğinde ise söz konusu olan, engellenen şeyin ya da zorunlu olan şeyin bakış açısından bakmak değil, istenen ya da istenmeyen şeylerin meydana geldiği noktayı yakalamaya yetecek kadar uzaktan bakabilmektir... Güvenlik mekanizması, bu gerçeklikten hareketle, ona dayanmaya ve onu harekete geçirmeye, onun öğelerini kendi aralarında oynamaya çalışarak işler. Başka türlü söylersek, yasa yasaklar, disiplin buyurur, güvenlik ise yasaklamaksızın ve buyurmaksızın, ancak yine de tali olarak yasa ve buyrukların kimi araçlarını kullanarak, gerçekliğe onu iptal edecek –iptal edecek, sınırlayacak, frenleyecek ya da kurula bağlayacak– bir biçimde cevap verme işlevine sahiptir. Gerçeklik öğesindeki bu regülasyon, güvenlik düzeneklerinde bence temeldir.¹⁸¹

Dolayısıyla hükümlerlik ile disiplinin tersine yönetimsellik özgürlükleri sınırlandırarak değil, yöneterek ve düzenleyerek işleyen bir modeldir. Yönetimsellik gerçekliği düzenlerken şeylerin kendi içlerindeki *dolaşımını* sağlamayı hedefler. Foucault’ya göre bu dolaşım imkânı *özgürlüktür* ve yönetimsellik böyle bir özgürlük olmadan mümkün değildir. Özgürlük şartı, elbette “*laissez-faire*,” yani “bırakınız yapsınlar” düsturunun da hatırlattığı gibi libera-

Hükümlerlik ile disiplinin tersine yönetimsellik özgürlükleri sınırlandırarak değil, yöneterek ve düzenleyerek işleyen bir modeldir. Yönetimsellik gerçekliği düzenlerken şeylerin kendi içlerindeki dolaşımını sağlamayı hedefler.

¹⁸¹ A.g.y., s. 46.

lizmin ortaya çıkması ve gelişmesiyle çok yakından ilişkilidir. Ama buradaki “bırakınız yapsınlar” ilkesi, şeyleri kendi haline bırakmak değil, şeylerin yapılabilmesi, özgürlüklerin gerçekleştirilebilmesi, dolaşımın mümkün olabilmesi için gerekli güvenliği sağlayacak müdahalelerde bulunmak anlamına gelir.

Tabii burada özgürlük kelimesinin 18. Yüzyıldaki modern anlamını kastediyorum: Bir kişiye bağlı olan ayrıcalıklar ve muafiyetler değil, insanlarla şeylerin hareketlerinin, yer değiştirmelerin ve dolaşım süreçlerinin imkânı anlamındaki özgürlük. Özgürlük kelimesinden anlaşılması gereken, geniş anlamıyla bu dolaşım özgürlüğü, bu dolaşım yetisidir, bunu da güvenlik düzeneklerinin yerleşmesinin yüzlerinden, çeşrelerinden, boyutlarından biri olarak kavramak gerekir.¹⁸²

Foucault'nun da birçok yerde özellikle vurguladığı gibi hükümrancılık, disiplin ve yönetimsellik modellerinin hiçbiri ortaya çıkıp güçlendikten ve hâkim duruma geldikten sonra bir önceki iktidar modelini toptan iptal etmez. Tersine, yeri geldiğinde veya ihtiyaç duyduğunda onun tekniklerini alır ve kendisine uyarlar. Örneğin, hükümrancılıkta geçerli olan yasa mekanizması disiplin toplumu içinde çok önemli bir işlev görür; ama bu işlevin içeriği artık önceden verili normlara bağlı olarak değişmiş, hatta yasa bir norm gibi işlemeye başlamıştır. Aynı şekilde güvenlik devletinde, daha doğrusu yönetsel modelde, hem yasa hem de disiplin teknikleri kullanılır, ama kullanım amaçları ve hizmet ettikleri stratejiler farklıdır.

Yukarıda sözünü ettiğimiz bu üç iktidarın modelinin nasıl geliştiğini göstermek üzere Foucault, daha önce belirttiğimiz üzere üç örnek kullanır. Bunlar şehirleşme, tarım ürünlerinde azlık dönemleri ve salgın hastalıktır. Söz konusu olan salgın hastalık olduğunda ise Foucault'nun verdiği üç örnek cüzam, veba ve çiçektir. İlk olarak, cüzamlıların Ortaçağ boyunca, Ortaçağ'ın sonuna kadar yaşadıkları dışlanma örneği. İkili bir ayırım getiren, cüzamlı olanlarla olmayanları birbirinden ayıran bu dışlama, başka özellikleri olsa da, temel olarak yasalardan, nizamnamelerden oluşan hukuki bir bütüne, aynı zamanda da ritüellerden oluşan dinî bir bütüne dayanır. İkinci örnek, veba... Ortaçağ'ın sonlarına doğru, 16. Ve 17. Yüzyıllardaki biçimiyle vebaya dair ... nizamnameler[de] söz konusu olan, vebanın olduğu bölgeleri, şehirleri tam anlamıyla çerçeveleyip sınırlamaktır: İnsanlara ne zaman, nasıl, hangi saatte buralardan çıkabileceklerini, evlerinde ne yapmaları gerektiğini, nasıl beslenmeleri gerektiğini belirten, kimi görüşmeleri onlara yasaklayan, mufettiş karşısına çıkmalarını zorunlu kılan, evlerini mufettişlere açmaya zorlayan nizamnameler bunlar. Buradaki sistemin disiplinci olduğu söylenebilir. Üçüncü örnek: ... çiçek hastalığı ve 18. Yüzyıldan itibaren ortaya çıkan aşılama pratikleri. Burada sorun, disiplin yardımı çağrılısa bile, bir disiplini dayatmak değil, kaç kişinin, kaç yaşında, hangi sonuçlar ve hangi ölüm oranlarıyla çiçek hastalığına yakalandığını, nasıl izler taşıdığını, aşının taşıdığı riskleri, bir bireyin aşya rağmen ölme ya da hastalığa yaka-

¹⁸² A.g.y., s. 48.

lanma risklerini, nüfus üzerindeki genel etkileri bilmektir. Yani asıl sorun, cüzamdaki gibi bir dışlama sorunu, vebadaki gibi bir karantina sorunu olmaktan çıkıp, salgın ya da yerleşik fenomenleri önlemeye uğraşan tıbbi mücadeleler sorunu, salgın hastalıklar sorunu haline gelecektir.¹⁸³

Aslında yukarıdaki alıntıda cüzam ile veba karşısında başvurulan yöntemler arasındaki kontrast Foucault'nun *Gözetleme ve Cezalandırma* kitabının "Panoptisizm" başlıklı bölümünde de ayrıntılı olarak ele alınır.¹⁸⁴ Aynı alıntının gayet açık bir biçimde belirttiği üzere cüzam salgınına karşı hükümrانlık modelinin kullandığı teknik dışlama (*exclusion*), vebaya karşı disiplin toplumunun kullandığı teknik karantina yoluyla hastayı kapatma yani içeri alma (*inclusion*) iken, yönetimselliğin çiçek karşısındaki tavrı bu salgını yasaklayıcı önlemler kullanmak yerine yönetmektir. Her üç model de yeri geldiğinde, örneğin kullandığı tekniklerde bir yetersizlik veya kriz ortaya çıktığı takdirde, kolaylıkla birbirlerinin tekniklerine geri dönme eğilimi gösterirler.

Kuşkusuz, geride bıraktığımız yaklaşık elli yıllık sürede önce Şili ve Türkiye'deki gibi askeri darbeler, ardından da Thatcher ve Reagan'ın seçilmesiyle yavaş yavaş dünyaya hâkim olan küresel neoliberalizmin işleme koyduğu iktidar modeli oldukça gelişmiş bir yönetimsellik mekanizmasıdır. Makro düzeyde, liberalizmin minimize etmek istediği devlet müdahalesini sermaye lehine düzenleyici olarak geri getirerek; mikro düzeyde ise neoliberal bir özneliği yaşamın tüm katmanlarına yayarak işleyen neoliberal sistemin bir yandan da ciddi krizlerle karşı karşıya kaldığı açıktır. Önce 11 Eylül'ün ardından dünyada giderek yükselen şiddet eylemleri, ardından başlayan göç dalgalarının tetiklediği bu krizlerin her şeyden önce neoliberal yönetimselliği temellendiren sermaye, mal ve emeğin küresel dolaşım özgürlüğü ilkesini tehdit eder hale geldiğini ve bu tehdit karşısında Batının hükümrانlık ile disiplin tekniklerine ciddi bir geri dönüş arayışı içinde olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. İki bariz örnek vermek gerekirse, İngiltere'nin Brexit ile Avrupa Birliği'nden ayrılması ve Donald Trump'ın ABD'de başkanlığa seçilmesinde kullanılan argümanlar (ulus devlet sınırlarına çekilme) ile bu argümanları temellendiren değerlere (ulusalcılık görünümlü bir yabancı düşmanlığı, hatta ırkçılık) dair bir söylem analizi bu tespiti haklı çıkartacak güçtedir.

Öte yandan, neoliberal yönetimselliğin bu krizlerine eklenen son halkanın COVID-19 salgını olduğu da açıktır. Salgın karşısında farklı ülkelerin aldığı önlemler veya önlemlerde gitmek zorunda kaldıkları değişiklikler, şu ana kadar aktarmaya çalıştığımız iktidar modelleri şeması açısından oldukça anlamlıdır. Çiçek hastalığı örneğinde olduğu gibi "kaç kişinin, kaç yaşında, hangi sonuçlar ve hangi ölüm oranlarıyla bu hastalığa" yakalanacağını bilinemiyor olması; herhangi bir aşı geliştirilmediği için "bir bireyin aşya rağmen olme ya da hastalığa yakalanma" riskinin hesaplanamıyor olması; kısacası, salgının nüfusla ilişkisini yaklaşık da olsa tespit edebilmek için ihti-

¹⁸³ A.g.y., s. 10-11.

¹⁸⁴ M. Foucault (1975), s. 197-200. İngilizce çeviri için bkz. M. Foucault (1977), s. 195-199. Bu kitabın Türkçe çevirisi özgün metni aşırı derecede tahrif ettiği için söz konusu çeviriye göndermede bulunmuyoruz.

yağ duyulan *istatistik* verilerin yokluğu COVID-19'un Foucault'nun tanımladığı anlamda yönetilmesini bugüne kadar imkânsız kılmıştır. İngiltere örneğinde olduğu gibi sürü bağışıklığını bir an önce sağlamak üzere virüsü 'özgür' olarak dolaşmaya bırakmanın ise 'yönetim' mekanizmalarının yokluğunda "gerçekliğe onu iptal edecek..., sınırlayacak, frenleyecek ya da kurala bağlayacak...bir biçimde cevap verme işlevine" sahip olmadığı anlaşılmıştır.

Burada COVID-19 için Foucault'nun çiçek hastalığı üzerine yapılabildiğini gösterdiği hiçbir şeyin yapılamadığı gözlenmektedir. Elbette, çiçek gibi COVID-19 da "17. Yüzyıl ve hatta 18. Yüzyıl tıbbının tanımladığı ya da betimlediği anlamda hakim hastalık, fiziksel bir yeri olan" hastalık değildir. "Yani bir ulkeyle, bir şehirle, bir iklimle, bir insan grubuyla, bir bölge ve bir yaşama biçimiyle maddi anlamda bütünleşmiş" değildir. Ama çiçek hastalığından farklı olarak bu hastalığa dair yeterli niceliksel veya istatistik analiz yapılamadığı için hastalığı "zamanda ve mekânda sınırları belli olan bir nüfusun içindeki vakaların bir dağılımı olarak" görmek, dolayısıyla doğru bir risk hesabı yapmak mümkün olmamış; 'risklerin' hesaplanmadığı yerde ise 'tehlikenin' saptanamayacağı ve dolayısıyla 'krizin' bu şekilde kontrol edilemeyeceği anlaşılmıştır.¹⁸⁵

Bu şartlar altında, yani yönetimselliğin çözüm bulamadığı noktada, iktidarın diğer iki modelin tekniklerine geri dönmesi kaçınılmaz olmuştur. Hükümlanlık modeline özgü dışlama tekniklerinin mevcut kapitalizm koşullarında çok da geçerli olamayacağı dikkate alındığında disiplinci iktidarın karantina ve karantinayı da aşan dijital teknoloji destekli gözetleme yöntemlerine dönmesi şaşırtıcı değildir.

Dolayısıyla, COVID-19 ile klasik tıbbi müdahaleler üzerinden başa çıkılmayacağı anlaşıldığından beri dünya yeni iktidar kombinezonlarına tanıklık ediyor. Şimdiki zaman kipini kullanırsak: Sorun sadece insanların yaşları veya mevcut tıbbi sorunları gibi kriterler dolayısıyla sınıflandırılması ve tecrit edilmesi değil; risk grubu tanımlanırken kullanılan kriterlerin neredeyse tamamen biyolojik nitelikli olması ve bedenlerin üretim sürecinde yüklediği roller ile bu rollerin yerine getirildiği *toplumsal/ekonomik* koşulların özenle değerlendirme dışı bırakılması.

Sorun sadece karantina, gözetleme ve cezalandırma tekniklerine geri dönüş veya bu tekniklerin yönetimsellik stratejileri için ihtiyaç duyulan veriyi toplamak üzere bir araç haline gelmesi de değil. Sorun akıllı telefonlara yüklenmesi istenen uygulamalardan bedenlere çip takmaya kadar giden, her geçen gün gelişen teknolojilerle beslenen, insanın tüm varlığını kuşatan ve hükümlanlığa özgü yasa mekanizmalarıyla dayatılan bu *disiplin* araçlarının yönetimselliğin ihtiyaç duyduğu *güvenlik* tertibatlarını kurmak için kullanılıyor olması.

Yönetimselliğin çözüm bulamadığı noktada, iktidarın diğer iki modelin tekniklerine geri dönmesi kaçınılmaz olmuştur. Hükümlanlık modeline özgü dışlama tekniklerinin mevcut kapitalizm koşullarında çok da geçerli olamayacağı dikkate alındığında disiplinci iktidarın karantina ve karantinayı da aşan dijital teknoloji destekli gözetleme yöntemlerine dönmesi şaşırtıcı değildir.

¹⁸⁵ Foucault'nun vaka, risk, tehlike ve kriz mefhumlarını konusunda çiçek hastalığı örneğinden hareketle yaptığı tartışma için bkz. M. Foucault (2013), s 53.

Daha da önemlisi, sorun sadece mevcut değil aynı zamanda mümkün pandemi(ler)in bugüne kadar hiç olmadığı kadar yoğun bir tehdit oluşturduğu bir dünyada geliştirilen teknolojik gözetleme yordamlarını gerektiren güvenlik ihtiyacının yepyeni bir normativite, hatta bir rasyonalite üretmesi, bu normativite ve/veya rasyonalitenin yaşamın tamamına nüfuz etmesi ve en beteri, bu normativitenin insan öznelliğini neredeyse *online* olarak şekillendiren temel bir parametre haline gelmesi.

Dolayısıyla, artık toplumsal, ekonomik ve politik ilişkilerin ‘online’ olarak da sürdürülebileceği ve belki de yukarıdaki tehdit dolayısıyla sürdürülmesi gerektiği vaaz edilen bir dünyaya açılan kapının eşliğini atladık. Sınıf ayrımı *online* olabilen sektörler ve bireyler ile olamayan sektörler ve bireyler dolayısıyla yeni bir ifade buluyor. Ama bu ayrımın ne tür bir ayrıcalık getirdiği kuşku. Zira online sürdürülen faaliyetler kayda alınıyor; bu kayıtlar dolaşıma giriyor, sınıflandırılıyor ve arşivleniyor. Böylece sadece *online* emeğin ürününü *temellük* etmek daha da kolaylaşmıyor, aynı zamanda yasa ve disiplin mekanizmalarının mümkün müdahale alanı bugüne kadar görülmemiş bir biçimde genişliyor. Sorunun çözümünü *demokratik* katılımı aramak ise giderek arkaik hatta tehlikeli bir talep olarak tanımlanıyor. Başka bir deyişle neoliberal kapitalizm bu krizi de bir fırsat olarak kullanmaya başladı bile. Bu yüzden COVID-19’a karşı mücadelenin aslında çok daha geniş bir direnme pratiğinin parçası olduğunu hatırlamak gerekiyor.

Kaynaklar

- Foucault, M. (1975), *Surveiller et punir. Naissance de la prison*. Paris: Gallimard.
- Foucault, M. (1977), *Discipline and Punish The Birth of the Prison*, çev. A. Sheridan. New York: Vintage Books: 1977.
- Foucault, M. (2013), *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, çev. Ferhat Taylan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Keskin, F. (2016), “Hükümlerlikten Yönetimselliğe Türkiye’de Neoliberalizm.” *Felsefelogos*, Yıl 20, sayı 63. İstanbul: Fesatoder Yayınları,
- Sophokles (2018), *Kral Oidipus*, çev. B. Tuncel. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

**HES KODU
NASIL ALINIR?**

KISA MESAJ (SMS) İLE

HES yazıp aralarında boşluk bırakarak sırasıyla **T.C. Kimlik Numarası, T.C. Kimlik Seri Numarasının Son 4 Hanesi ve Paylaşım Süresi (gün sayısı olarak) yazılır ve 2023'e kısa mesaj (SMS) olarak gönderilir.**

2023
HES 12345678901
1232 45

HES KODUNUZ:
12345 - 67890 - 1234
"21.03.2021 15:52" tarihine kadar
geçerlidir: 8001

HES KODUNUZ:
12345 - 67890 - 1234
"21.03.2021 15:52" tarihine kadar
geçerlidir: 8001

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
SAĞLIK BAKANLIĞI

saglik.gov.tr

/SaglikBakanligi